

Π. Κιτρομηλίδη, *Πολιτικοί στοχαστές των νεότερων χρόνων*. Αθήνα: Διάττων 1989, σελίδες 176 + Βιβλιογραφία 179-196.

Το βιβλίο του καθηγητή κ. Πασχάλη Κιτρομηλίδη, που εκδόθηκε το 1989, φέρει τον τίτλο *Πολιτικοί στοχαστές των νεότερων Χρόνων* και τον ενδεικτικό υπότιτλο «Βιογραφικές και ερμηνευτικές προσεγγίσεις».

Στον «πρόλογό» του ο συγγραφέας δηλώνει ότι ο χαρακτήρας του έργου του είναι προσωπικός και η μέθοδος του βιογραφική. Γι' αυτό επιλέγει την μη-πληρότητα: δεν ασχολείται με όλους τους φιλελεύθερους στοχαστές και δεν επιχειρεί να παρουσιάσει μια ιστορία της πολιτικής σκέψης. Η «Εισαγωγή» φέρει τον υπότιτλο «προϋποθέσεις και συντελεστές της νεότερης πολιτικής σκέψης» και η έκτασή της (23 σελίδες) υπερβαίνει την έκταση κάθε μεμονωμένου κεφαλαίου. Αποβλέπει στα εξής: α) να προσδιορίζει τα χρονικά όρια και το περιεχόμενο της νεότερης πολιτικής σκέψης, β) να διαχωρίσει τις κύριες τάσεις της· και γ) να αιτιολογήσει τη βιογραφική μέθοδό του.

Ο κ. Κ. εντοπίζει την αφετηρία της νεότερης πολιτικής σκέψης στα γραπτά του Μακιαβέλι (1469-1527), του Λουθήρου (1483-1546), του Montaigne (1533-1592), του Descartes (1596-1650), δηλ. στην ύστερη Αναγέννηση και το πρώιμο Διαφωτισμό. Κύριο γνώρισμα της νεότερης πολιτικής σκέψης είναι ότι προβάλλει το αίτημα της απελευθέρωσης του ατόμου από τα κλειστά σύνολα στα οποία κατά τον Μεσαίωνα το άτομο κατείχε προκαθορισμένη θέση (σ. 25) —«αγροτική κοινότητα, οικογένεια, φέουδο, ενορία, συντεχνία, ..., κοινωνική κατηγορία, ...πολιτεία» (σ. 25).

Από τη σύνθεση του πολιτικού ανθρωποκεντρισμού (στον οποίο συμβάλλουν οι τέσσερις συγγραφείς που αναφέρθηκαν προηγουμένως) και της θεωρίας των ατομικών δικαιωμάτων (η οποία έχει μεσαιωνική καταγωγή) προκύπτουν τα νεότερα ρεύματα του ριζοσπαστισμού και του φιλελευθερισμού. Στο πρώτο αντιτίθεται ο συντηρητισμός (πολιτικός πραγματισμός του Burke) και στον δεύτερο οι διάφοροι σοσιαλισμοί. Στο βιβλίο του ο κ. Κιτρομηλίδης περιορίζεται στη μελέτη των τριών πρώτων ρευμάτων γιατί, όπως γράφει, η επισκόπηση της σοσιαλιστικής σκέψης θα τον οδηγούσε στη μελέτη της σύγχρονης πολιτικής σκέψης στην οποία θα αφιερώσει άλλη εργασία του (σ. 36).

Ως μέθοδο ιστορικής ανάλυσης ο κ. Κ. επιλέγει τη βιογραφική μέθοδο γιατί πιστεύει ότι για να ερμηνεύσουμε σωστά τη σκέψη ενός συγγραφέα πρέπει να εντάξουμε το συγγραφέα και το έργο του στο ιστορικό τους πλαίσιο και να ανακαλύψουμε τις προθέσεις του (σσ. 32-33).

Εφαρμόζοντας την βιογραφική μέθοδο ο κ. Κ. αφιερώνει κάπου 45% του κειμένου του στα βιογραφικά στοιχεία των εννέα στοχαστών που παρουσιάζει, περίπου 15% στην επίδραση που άσκησαν στους μεταγενέστερους, και το υπόλοιπο στην ανάλυση της σκέψης τους. Εξετάζει, με τη σειρά, τους εξής συγγραφείς: Μακιαβέλι, Χομπς, Λοκ, Μοντεσκιέ, Ρουσό, Μπερκ, Μπένθαμ, Μιλ, Τοκβίλ. Στον Χομπς αφιερώνει τις περισσότερες σελίδες (21), και, δικαίως, στον Μπερκ τις λιγότερες (9). Ο Ρουσό έχει το προνόμιο της μακρότερης βιογραφίας, ένεκα του πολυσήμαντου και ταραχώδους συναισθηματικού βίου του —παντρεύτηκε την Τερέζα Λε Βάσερ κάπου 25 χρόνια αφ'ότου τη γνώρισε και της έκανε πέντε παιδιά που παραδόθηκαν σε ορφανοτροφείο—, ο Μπένθαμ τη βραχύτερη βιογραφία γιατί στον θεωρητικό βίο του δεν υπάρχει καν υποψία περιπέτειας. Ο συγγραφέας αναφέρει ότι στο τέλος της ζωής του ο Λοκ είχε κακή

υγεία, αλλά δεν μνημονεύει το γεγονός ότι ο χαλκέντερος Χομπς έπαψε να παίζει τένις στα 75 του χρόνια.

Σφαιρική είναι και η ανάλυση των γραπτών που δημοσίευσαν οι εννέα πολιτικοί στοχαστές τους οποίους μελετά ο κ. Κ. Έτσι οι πολιτικές ιδέες κάθε στοχαστή παρουσιάζονται ως μέρος του συνολικού έργου στο οποίο ανήκουν. Λ.χ. οι ιδέες του Χομπς συσχετίζονται με τον νομιναλισμό και την εξηγητική θεωρία του, οι απόψεις του Λοκ με τη θεωρία των ιδεών και την εμπειριοκρατική τοποθέτησή του, κτλ. Η γλαφυρότητα και η συντομία είναι αξιοθαύμαστες. Αλλά ακριβώς λόγω της συντομίας, καμιά φορά δεν μνημονεύονται σημαντικές πτυχές του έργου τους — λ.χ. η σημασία των αισθητικών απόψεων του Μπερκ, οι οποίες επηρέασαν τον Καντ, και η ακόμα και σήμερα επίκαιρη ανάλυση της ποίησης από τον John Stuart Mill. Επίσης δεν εξηγούνται οι βασικοί όροι μερικών πολιτικών θεωριών — λ.χ. στον Χομπς η κυριαρχία, στον Ρουσό η κοινωνική ανισότητα και στον Τοκβίλ η κοινωνική ισότητα, στον Ρουσό η γενική βούληση (που ενδέχεται να είναι κενή έννοια).

Σχολιάζοντας την επίδραση των στοχαστών που μελετά, ο κ. Κ. συμπληρώνει την προσωπογραφία τους, προσθέτει στον ιστό της εξήγησής του ονόματα και ιδέες άλλων στοχαστών και, εκεί όπου χρειάζεται, επιχειρεί να διασώσει τη σκέψη τους από τις ιδεολογικές παρερμηνείες (σ. 36) οι οποίες συσκοτίζουν τις βασικές προθέσεις του σχολιαστή (λ.χ. στην περίπτωση του Λοκ σσ. 88-89). Θα έλεγα ότι ο κ. Κ. παρουσιάζει όλους τους στοχαστές που μελετά κάτω από το ευεργετικό φως της αμέριστης συμπάθειας, χωρίς ποτέ να παρεισφύρουν στην έκθεσή του αξιολογικοί παράγοντες ή προτιμήσεις. Αυτό δεν οφείλεται μόνον στον δικαιολογημένο σεβασμό του συγγραφέα προς το αντικείμενό του, αλλά αποτελεί χαρακτηριστικό της βιογραφικής μεθόδου του, η οποία φαίνεται να υπαγορεύει την άποψη ότι οι συγγραφείς κρίνονται από τους συγκαίριούς τους και είναι ανώφελο να τους κρίνουμε ξανά μέσα σε συνθήκες και περιβάλλοντα ξένα προς το ιστορικό πλαίσιο μέσα στο οποίο κινήθηκαν και έδρασαν. Είναι όμως αυτή η μόνη δυνατή στάση για να αποφύγουμε τις αυθαίρετες ερμηνείες των κειμένων και να αποκαταστήσουμε, δηλ. να βρούμε το ορθό, νόημά τους; Υπενθυμίζω ότι υπάρχουν διάφορες ερμηνευτικές θεωρίες: α) ορθή είναι η ερμηνεία που θεμελιώνεται στις μαρτυρίες του συγγραφέα και των συγκαίριών του, και στη σύγκριση των έργων του με άλλα έργα που του ήταν γνωστά — από αυτά αντλούμε την πρόθεση του συγγραφέα· β) ορθή είναι η ερμηνεία που προτίμησαν οι συγκαίριοι του συγγραφέα· γ) επειδή δεν μπορούμε να αγνοήσουμε τις δικές μας πεποιθήσεις και αξίες, η ορθή ερμηνεία του έργου εξαρτάται και από τα μεταγενέστερα έργα που εντάσσονται στην παράδοση στην οποία ανήκει το υπό εξέταση κείμενο· δ) η ορθή ερμηνεία προκύπτει από το γράμμα του κειμένου, αρκεί να γνωρίζουμε τις γλωσσικές συμβάσεις της εποχής στην οποία γράφηκε· ε) ορθές είναι όλες οι ερμηνείες. Αν θέλουμε να απορρίψουμε την τελευταία άποψη, επειδή δικαιολογεί κάθε αυθαίρεση, παραμένουν οι άλλες τέσσερις, και δεν υπάρχει λόγος να επιλέξουμε a priori την πρώτη λύση ως μόνη ορθή. Άλλωστε στην Εισαγωγή του στη *Δεύτερη πραγματεία περί κυβερνήσεως* του Λοκ ο κ. Κ. χρησιμοποιεί και τις τέσσερις πρώτες μεθόδους για να αποκρούσει τα αποτελέσματα της εφαρμογής της πέμπτης. Επιπλέον, η βιογραφική μέθοδος δεν συμπίπτει με την πρώτη μέθοδο αλλά μόνο με ένα μέρος, αφού δεν συγκεντρώνει την προσοχή της στις μαρτυρίες των συγκαίριων του συγγραφέα. Ο κ. Κ. μπορεί να ισχυριστεί ότι η επιλογή του υπηρετεί διδακτικούς σκοπούς — αν θέλει κανείς να διδάξει το μάθημα της ευρωπαϊκής ιστορίας και της ιστορίας της πολιτικής σκέψης στους φοιτητές (σ. 12),

είναι καλύτερο να υιοθετήσει τη βιογραφική μέθοδο με την οποία θα τους «προσφέρει την πραγματολογική βάση για να ανοίξει... ο διάλογος με τους κλασικούς της νεότερης σκέψης» (σ. 37). Πιστεύω πως «για να απαλλαγούμε από τις στρεβλώσεις» (σ. 37) που επιβάλλουν οι αυθαίρετες ερμηνείες είναι κατ' αρχήν απαραίτητη η ανάγνωση των κειμένων (κατά προτίμηση στο πρωτότυπο) με εφαρμογή της τέταρτης μεθόδου, δηλ. της κατά γράμμα ανάγνωσης που οι Γάλλοι ονομάζουν *analyse de texte* και οι Άγγλοι *close reading*. Αυτή η ανάγνωση δίνει την πραγματολογική βάση στην οποία μπορεί κανείς να προσθέσει τις άλλες ερμηνείες. Μια τέτοια εργασία απαιτεί την έγκυρη μετάφραση (τουλάχιστον) των κυριότερων κλασικών κειμένων στα ελληνικά —όπως είναι η *Δεύτερη πραγματεία περί κυβερνήσεως* του Λοκ, η οποία αποτελεί μεταφραστικό άθλο του κ. Κιτρομηλίδη. Δυστυχώς οι λιγοστές μεταφράσεις κλασικών κειμένων δεν έχουν αυτή την ποιότητα.

Ο δεύτερος λόγος για τον οποίο δεν θα ευνοούσα τη βιογραφική μέθοδο είναι πως οι πληροφορίες για τη ζωή του συγγραφέα έχουν, κατά τη γνώμη μου, δευτερεύουσα σημασία εν συγκρίσει με τη διαπλοκή των ιδεών μέσα στις θεωρίες του και των θεωριών του με τις θεωρίες των άλλων στοχαστών. Αυτό που με ενδιαφέρει είναι οι ιδέες του συγγραφέα και η εγκυρότητα ή οι συνέπειές τους. Η διασαφήνιση των εννοιών και η διερεύνηση των λογικών σχέσεων τους συνιστά την αναλυτική μέθοδο. Η βιογραφική μέθοδος την οποία ο κ. Κ. υποστηρίζει, γράφοντας ότι αυτή «οδηγεί στην κατανόηση του γενικού με το πρίσμα των συγκεκριμένων του εκφάνσεων στην ατομική εμπειρία» (σ. 33), είναι αδιαφανής γιατί μια δεδομένη ατομική εμπειρία μπορεί να υπαχθεί εξίσου καλά σε πολύ διαφορετικές έννοιες. Επομένως το νόημα δεν αναδύεται αυτόματα και άμεσα, αλλά απαιτεί την πράξη της ανασυγκρότησης. Άλλωστε η Εισαγωγή του κ. Κ. αποτελεί έξοχο δείγμα ανασυγκρότησης, που δεν ακολουθεί τη βιογραφική μέθοδο.

Θα αδικούσα τον κ. Κ. αν δεν ανέφερα άλλα τρία πράγματα. Πρώτον, ότι πάντα αναφέρει τους Έλληνες συγγραφείς που επηρεάστηκαν από τους στοχαστές που μελετά, και μ' αυτό προσφέρει πολύτιμες πληροφορίες. Δεύτερον, ότι η βιβλιογραφία του είναι χρησιμότερος οδηγός για τον μελετητή. Τρίτον, ότι το φροντισμένο ύφος ή, καλύτερα, η ευφράδεια του κ. Κ. μαζί με τη βαθιά γνώση του θέματος, κάνουν το βιβλίο του ένα μικρό καλλιτέχνημα στο οποίο ανταποκρίνεται η καλαισθητή εμφάνιση.

Π. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΙΔΗΣ
ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΤΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΚΑΛΩΝ ΤΕΧΝΩΝ